

*Торічний О. В., кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, начальник
науково-дослідного відділу, Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (м.Хмельницький)*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

В статті розкрито методичні підходи до побудови педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Головна увага зосереджена на дослідженні питань доцільності використання принципів неперервності та наступності при побудові системи. У процесі дослідження встановлено, що педагогічна система формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників повинна складатися із взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, що сприяє внесенню стандартизації у педагогічну систему та дозволяє знайти загальні закономірності у процесі формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: військово-спеціальна компетентність, педагогічна система, принципи, функції, особливості, структурні та функціональні компоненти.

В статье раскрываются методические подходы к построению педагогической системы формирования военно-специальной компетентности будущих офицеров-пограничников. Главное внимание сосредоточено на исследовании вопросов целесообразности использования принципов непрерывности и преемственности при построении системы. В ходе исследования установлено, что педагогическая система формирования военно-специальной компетентности будущих офицеров-пограничников должна состоять из взаимосвязанных структурных и функциональных компонентов, что способствует внесению стандартизации в педагогическую систему и позволяет найти общие закономерности в процессе формирования военно-специальной компетентности у будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: военно-специальная компетентность, педагогическая система, принципы, функции, особенности, структурные и функциональные компоненты.

In the article methodical approaches are exposed to construction of the pedagogical system of forming of the military-special competence of future officers-border guards. Above all attention is concentrated on research of questions of expedience of the use of principles of continuity and following at construction of the system. It is set in the process of research, that the pedagogical system of forming of the military-special competence of future officers-border guards must consist of vzajemov'yazanih structural and functional components, that is instrumental in bringing of standardization in the pedagogical system and allows to find general conformities to the law in the process of forming of the military-special competence at future officers-border guards.

Keywords: the military-special competence, pedagogical system, principles, functions, features, structural and functional components.

Сьогодні особливого значення набуває підготовка високопрофесійних офіцерських кадрів, здатних ефективно вирішувати усі поставлені перед ними завдання щодо охорони державного кордону України. Слід констатувати, що в останні роки зростає кількість офіцерів, які не можуть повністю реалізувати себе під час служби, що негативно позначається на результатах їхньої службової діяльності. Як свідчать результати аналізу практики діяльності офіцерів Державної служби України, відгуків на випускників про їхню службу за рік після випуску, сьогодні назріла нагальна потреба у розробці конкретних механізмів, які би забезпечували якісно новий процес формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ.

У нашому дослідженні ми притримуємося думки про те, що розвиток людини і формування її як особистості здійснюється у процесі системного розвитку, його спрямованість визначається цілями та змістом систем навчання і виховання. Вважаємо, що базовим детермінантом професіоналізму, який є рушійною силою саморозвитку офіцера та сприяє розвитку цілеспрямованості особистості виступає компетентність. Із зазначеного очевидним є той факт, що військово-спеціальна компетентність виступає профілюючим важелем у становленні професіоналізму майбутнього офіцера-прикордонника.

Зважаючи на вище наведені аргументи, завдання щодо удосконалення процесу формування військово-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників стало одним із пріоритетів у

педагогічних дослідженнях та носить науково-методичне значення. Про актуальність та своєчасність дослідження питання системності свідчить значна кількість різнопланових наукових публікацій. Зокрема, слід відзначити роботи К. Болдуїнга, Ю. Галагузова, Б. Гершунського, О. Савіної, А. Семенової, які присвячені висвітленню загальних аспектів системного підходу та побудові систем підготовки фахівців у різних напрямках. Сьогодні військові педагоги також акцентують увагу на необхідності розробки системи у фаховій підготовці офіцерів. До прикладу, А. Галімов [1] наголошує, що поняття системи є інваріантним та може бути застосоване до цілісного освітнього маршруту. Однак, досі комплексного наукового дослідження щодо висвітлення основних підходів побудови цілісної педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності проведено не було. Цей факт і став основним аргументом, що спонукав нас до написання статті.

Мета статті полягає у тому, щоб провести всебічний аналіз підходів до побудови педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. У процесі дослідження було поставлено наступні **завдання**: проаналізувати сутність і зміст поняття «педагогічна система»; виокремити та охарактеризувати системні параметри (принципи, аспекти, етапи) та основні системоутворюючі компоненти, на які необхідно зробити акцент при розробці педагогічної системи.

Для дослідження процесу формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників надзвичайно вагомим є використання системних методів. У найбільш загальному трактуванні системність передбачає розгляд будь-якого процесу з позицій необхідності виокремлення системного цілого, що передбачає взаємодію складових частин, при цьому утворюючи особливу гносеологічну призму чи особливий вимір реальності. У цьому аспекті ми притримуємося методологічного напрямку, що включає системні дослідження щодо формування військово-спеціальної компетентності. Слід констатувати, що у наслідок складності та неоднозначності у трактуванні науковцями самого терміну «педагогічна система» її розробка, а також активне функціонування потребує виваженого підходу та ґрунтовного

наукового обґрунтування. Вкрай необхідними для нашого подальшого дослідження є конкретне виокремлення системних параметрів та основних системоутворюючих чинників, закономірностей функціонування та способів оптимізації педагогічної системи у реальності.

Насамперед, слід коротко проаналізувати загально-педагогічне трактування наукових дефініцій «система», та «педагогічна система». Такий підхід дасть нам змогу чітко з'ясувати місце і специфіку системності, та дозволить визначити основні її складові. Зазначимо, що найперше тлумачення терміну «система» представлено у роботах К. Болдуїнга [2], де він розглядається як сукупність двох, або більшої кількості елементів, що задовольняють таким умовам: поведінка кожного елемента впливає на поведінку цілого; поведінка елементів та їх вплив на ціле взаємозалежні; якщо існують підгрупи елементів, то кожна з них впливає на поведінку цілого і жодна з них не робить такого впливу незалежно. Як зазначає А.В. Семенова [5] ключовим в понятті «система» є те, що вона розглядається як певна динамічна єдність, а не проста сукупність її частин. Військові педагоги наголошують на тому, що «освіта здійснюється у функціональних системах» [1, с. 52]. Беручи до уваги вище наведені аргументи, ми прийшли до розуміння того, що при розробці системи недостатньо знати, як вона функціонує, а необхідно розуміти, чому вона функціонує саме таким чином.

Ми погоджуємося із твердженням науковців про те, що педагогічні системи – цілісне утворення, яке має свою історію, свої етапи розвитку, свої традиції, взаємодію частин всередині системи. До прикладу, науковці дещо по-різному трактують це поняття як:

- інтегративний об'єкт педагогічної оптимізації, яка об'єднує педагогічні об'єкти (Б.С. Гершунський);
- певну сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого і умисного педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями; забезпечує виконання ціннісно-змістових, нормативних, технологічних і процесуально-результативних функцій; сприяє досягненню поставлених цілей розвитку людини (Ю.Н. Галагузова);

- структуру, що об'єднує більшість педагогічних процесів (систему навчально-виховної роботи, систему навчання циклам дисциплін, окремим дисциплінам, систему формування умінь та якостей особистості (Є.П. Ільїна);

- засіб, спрямований на реалізацію мети (В.Г. Кремень).

У цілому, можна констатувати, що при розробці педагогічної системи науковці роблять акценти на таких складових, як мета, зміст, принципи студенти, викладачі, технічні засоби навчання, організаційні форми навчання і виховання та реальний результат. Виходячи з цього, педагогічна система повинна передбачати упорядковану сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія, що спрямована на досягнення певної мети, яка у нашому випадку передбачає належний рівень формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

На основі напрацювань фахівців, ми прийшли до розуміння *педагогічної системи як сукупності взаємопов'язаних елементів, які утворюють стійку єдність і цілісність та володіють інтегральними властивостями і закономірностями щодо організації педагогічного процесу формування військово-спеціальної компетентності*. Отже, ми вважаємо, що сучасна професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників є складною педагогічною системою з притаманним тільки їй змістом, ієрархією структурних елементів, формами відношень, що передбачають причинно-наслідкові зв'язки, а також включають особливості організації навчально-виховного процесу у НАДПС України ім. Богдана Хмельницького та способи вирішення нагальних протиріч, які виникають при формуванні військово-спеціальної компетентності.

Педагогічна система формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників базується на врахуванні реальних суперечностей, що існують між теорією та практикою організації навчально-виховної діяльності у вищих військових навчальних закладах. У розробленій педагогічній системі вагому роль, на наш погляд, слід акцентувати на дотриманні *принципу неперервності та наступності*. Щодо доцільності неперервності процесу формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-

прикордонників, ми опиралися на наукові здобутки І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. Зокрема, І.А. Зязюн [3] стверджує, що «неперервну професійну освіту можна віднести до особистості, до освітнього процесу (до програм), до організаційних структур. У першому випадку це поняття означає, що людина вчиться постійно, без відносно довгих перерв або в освітніх установах, або засобами самоосвіти. Залишаючись на одному й тому самому формальному рівні... вона удосконалює свою професійну кваліфікацію, свою майстерність, піднімається ступенями і рівнями професійної освіти («динаміка руху по вертикалі»). Людина включена в освітній процес на всіх стадіях її розвитку з врахуванням спадковості при переході з одного ступеня до іншого... У змістовний аспект неперервної освіти згідно з динамікою руху особистості входять: багаторівневість, доповнення, маневреність» [3, с. 15]. З цього приводу Н. Ничкало [4] зазначає, що процес формування професійної компетентності особистості триває протягом усього життя людини та на кожному етапі наповнюється новим змістом, новими організаційно-педагогічними формами і методами, новими потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуальних професійних, соціальних аспектів життєдіяльності.

У плані наступності, за основу ми брали дослідження А.В. Галімова та А.П. Сманцера. Зокрема, А.В. Галімов [1] наголошує, що поняття системи є інваріантним. «...кожна підсистема може бути розглянута як самостійна освітня система. Більше того, кожен структурний елемент може бути розглянутий крізь призму всієї системи виділених елементів» [1, с. 54]. А.П. Сманцер [6], досліджуючи концептуальні положення у професійній підготовці майбутніх фахівців, зазначає що вона повинна здійснюватися із врахуванням принципу наступності, що дає підстави для розгляду цього процесу як тривалого та багатопланового. Отже, ми прийшли до розуміння того, що формування військово-спеціальної компетентності як інтегральної якості особистості майбутніх фахівців повинно здійснюватися поетапно.

Таким чином, розробляючи педагогічну систему формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, доцільне використання чіткої логічної послідовності етапів цього процесу. Таким чином, на основі системного

підходу, професійну підготовку майбутніх офіцерів ми розглядаємо як логічну сукупність завершених відрізків навчально-виховного процесу, які мають чіткі цільові установки, закономірності та принципи, а також реальний та конкретний предметний зміст, належне методичне і кадрове забезпечення, володіти лише йому притаманними діагностичним інструментарієм. Ми переконані, що кожний етап повинен передбачати розвиток адекватного рівня військово-спеціальної компетентності та має бути представлений у педагогічній системі. Отже,

– *перший етап* – пропедевтичний (початковий, що передбачає допрофесійну підготовку) – охоплює навчання юнаків у випускних класах (10-11 класи) середніх навчальних закладів;

– *другий етап* – базовий – передбачає навчання на I – IV курсах ВВНЗ та здобуття ОКР «бакалавр»;

– *третій етап* – основний – включає навчання у магістратурі та здобуття ОКР «магістр»;

– *четвертий етап* – післядипломний – передбачає підвищення військово-спеціальної компетентності, перекваліфікацію, оволодіння додатковими спеціалізаціями після здобуття вищої військової освіти.

Саме на основі реалізації зазначених етапів ми зможемо організувати неперервність та послідовність професійної підготовки майбутніх офіцерів що передбачатиме формування належного рівня військово-спеціальної компетентності. У цьому аспекті ми керувалися методичними порадами А.В. Галімова, який констатує, що «педагогічні системи функціонують у певному ритмі (початок навчального року, паузи, закінчення) і циклічно (загальний час, протягом якого мають бути вирішені освітні завдання відносно даної категорії тих, хто навчається)» [1, с. 53]. Для кожного етапу підготовки необхідно відбирати адекватні засоби та форми роботи, а також розробити систему методичних прийомів та педагогічних завдань, які би були спрямовані на формування відповідних практичних умінь у галузі військово-спеціальної компетентності.

Відзначимо, що ми прагнули, щоб розроблена нами педагогічна система передбачала наявність процесуального, функціонального та змістового *аспектів*. Зокрема, у процесуальному аспекті необхідне чітке підпорядкування

завершеності кожного ступеня відповідного освітньо-професійного рівня та врахування загальної логіки формування військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера. Тоді як у функціональному аспекті педагогічна система складається з навчальної, виховної і управлінської підсистем кожного навчального закладу (ЗОШ, НАДПС України імені Богдана Хмельницького, післядипломні освітні заклади), що органічно пов'язані між собою і реалізують у ході професійної підготовки конкретні функції. У змістовному аспекті як вся система в цілому, так і окремі її підсистеми, мають свої принципи, зміст, методи, форми та засоби навчання і виховання на кожному конкретному етапі.

Отже, вирішувати питання вдосконалення навчального процесу, який сприяє формуванню військово-спеціальної компетентності можна на основі розробки педагогічної системи, яка адресується одночасно і керівникам усіх освітніх установ, і викладацькому складові, а також самих курсантам – майбутнім фахівцям.

Відзначимо, що педагогічна система буде дієвою лише за умови спрямованості її на виконання певних *функцій*. Отже, педагогічна система формування військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника забезпечує виконання навчальної, розвиваючої та виховної функції. Навчальна функція передбачає оволодіння курсантами сучасними знаннями, уміннями та навичками, які є необхідними для підвищення військово-спеціальної компетентності на основі державних стандартів та освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього офіцера-прикордонника, а також при чіткому дотриманні принципів неперервної ступеневої професійної підготовки. У свою чергу розвивальна функція педагогічної системи передбачає врахування цілеспрямованого процесу розвитку особистості курсанта на основі поетапного формування професійно-пізнавальних інтересів, потреб, мотивів, що дотичні до військово-спеціальної компетентності. Ця функція має на меті застосування інноваційних технологій навчання і врахування акмеологічних основ. Виховна функція педагогічної системи реалізується через активні виховні впливи на курсантів, які спонукають їх власну активність та спонукають процес самовдосконалення.

Питання педагогіки

Коротко зупинимося на *особливостях* педагогічних систем. До них належать:

– по-перше, педагогічні системи створюються лише там де є необхідність щодо вдосконалення певного педагогічного процесу;

– по-друге у педагогічній системі повинна бути чітка мета, яка обумовлює сам факт її створення;

– по-третє, педагогічні системи виникають лише у тому випадку, коли накопичено ґрунтовну теоретичну інформацію, щодо певної проблематики, яку досліджують, а також знайдено способи, форми і методи педагогічної взаємодії;

– по-четверте, кожна педагогічна система має свої специфічні засоби педагогічної комунікації;

– по-п'яте, педагогічні системи можуть створюватися лише тоді, коли педагоги, які задіяні у її реалізації володіють чіткою інформацією, засобами комунікації, озброєні методологічними та психологічними знаннями щодо реалізації системи;

– по-шосте, кожна педагогічна система розрахована на певний конкретний термін функціонування (цикл навчання).

Таким чином, ми прагнули, щоб запропонована нами педагогічна система формування військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника задовольняла задекларовані вище особливості повною мірою.

На основі зазначених особливостей можна стверджувати, що педагогічна система формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників повинна складатися із взаємопов'язаних *структурних та функціональних компонентів*. Виокремлення зазначених компонентів сприяє внесенню стандартизації у педагогічну систему, а також дозволяє знайти найбільш загальні закономірності у процесі формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Зазначимо, що *структурні компоненти* є основними базовими характеристиками педагогічної системи та сприяють її цілісності. До них відносять: мету (ціль) і отриманий результат; основні суб'єкти педагогічної системи (учні загальноосвітніх шкіл, курсанти, слухачі-післядипломної підготовки, педагоги та викладацький склад, що здійснює педагогічний вплив); методи, форми та засоби педагогічного впливу, що використовуються у навчально-виховному процесі; інноваційні технології навчання та

акмеологічні основи; засоби педагогічної комунікації.

Провідною *метою* педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є розвиток здатності майбутнього офіцера до неперервного саморозвитку власної військово-спеціальної компетентності та рефлексія цієї діяльності. Високий рівень військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника є кінцевим результатом функціонування розробленої педагогічної системи, що характеризує її як цілеспрямовану (таку, що має чітко поставлену мету). Усі зазначені структурні компоненти повинні безпосередньо бути спрямованими на кінцевий результат – формування у курсантів-прикордонників належного рівня військово-спеціальної компетентності.

Функціональні компоненти це стійкі базові основи, які обумовлюють розвиток, вдосконалення і стійкість педагогічних систем. Отже, в педагогічних системах повинні бути наступні *функціональні компоненти*: проєктувальний, організаційний, конструктивний, гносеологічний, комунікативний.

Зокрема, проєктувальний компонент включає дії, які пов'язані із перспективним плануванням мети (стратегічної, тактичної, оперативної) і способів їх розв'язання у діяльності щодо формування у курсантів результату – належного рівня військово-спеціальної компетентності. У свою чергу організаційний компонент передбачає дії, які стосуються реалізації педагогічного задуму, що стосуються конкретної організації взаємодії суб'єктів педагогічної взаємодії у часі та просторі у відповідності до сформульованих принципів, та правил, які є провідними при розробці педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Конструктивний компонент включає дії які стосуються відбору і побудови змісту навчальної і виховної діяльності та передбачає практичний механізм добору адекватних методів, форм та засобів педагогічного впливу. Зазначимо, що гносеологічний компонент містить дії, які пов'язані з процесом накопичення нових знань про цілі та засоби їх досягнення. Він також містить уміння здобувати нові знання із дослідження власної діяльності та перебудовувати її на основі оволодіння новою науковою

Питання педагогіки

інформацією у галузі військово-спеціальної компетентності. Гносеологічний компонент забезпечується впровадженням інноваційних технологій та акмеологічних основ формування військово-спеціальної компетентності. Тоді як, комунікативний компонент включає наявність дій, які безпосередньо дотичні до створення педагогічно виважених і методично доцільних взаємовідносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу (школярами, курсантами, викладачами, офіцерами виховних структур). Він включає сугестію (мотивування усіх учасників педагогічного процесу до діяльності по формуванню військово-спеціальної компетентності) та емпатію (співпереживання, проникнення у внутрішній світ учасників педагогічного процесу).

Загалом, мета педагогічної системи визначається конкретно діяльністю усіх суб'єктів педагогічного процесу у рамках спеціально організованої діяльності, адаптованих до нових вимог методів, форм та засобів педагогічного впливу, інноваційних технологій, що передбачають введення акмеологічних основ та

інноваційних засобів комунікації, які забезпечуватимуть успішність реалізації процесу формування військово-спеціальної компетентності. Саме так наочно можна довести наявність тісного взаємозв'язку між усіма складовими компонентами педагогічної системи, а також наявність адекватної відповідності реальним можливостям у сфері вдосконалення військово-спеціальної компетентності та зони найближчого і наступного розвитку майбутніх офіцерів-прикордонників.

На рис. 1. ми представили схематичний взаємозв'язок та взаємовплив структурних та функціональних компонентів у педагогічній системі. Значимо, що структурні та функціональні компоненти з методологічної точки зору ми вважаємо мінімально необхідними та достатніми для розробки педагогічної системи з формування військово-спеціальної компетентності. Ми переконані, що управління якістю підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників буде значно продуктивнішим, коли опиратиметься на знання про структурні та функціональні компоненти у педагогічній системі, а також на взаємозв'язки та залежності між ними.

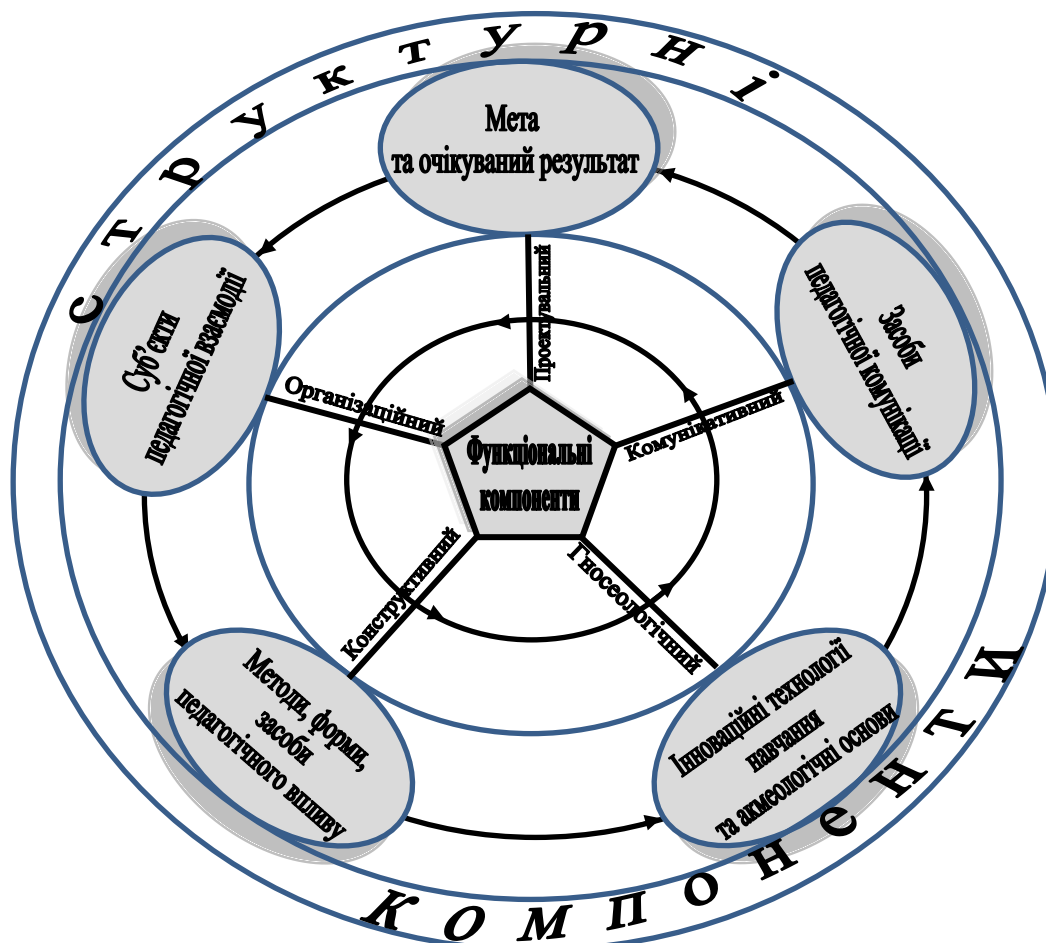


Рис. 1. Структурні та функціональні компоненти педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності та їх взаємозв'язок та взаємовплив

Питання педагогіки

Отже, можна зробити **висновок** що для процесу формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників вагоме значення має побудова педагогічної системи. У розроблені нами системі вагоме місце посідають принципи неперервності та наступності та етапи (пропедевтичний, базовий, основний, післядипломний), які передбачають розвиток адекватного рівня військово-спеціальної компетентності. У процесі дослідження встановлено, що педагогічна система формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників повинна складатися із взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів. Такий

підхід сприяє внесенню стандартизації у педагогічну систему, а також дозволяє знайти найбільш загальні закономірності у процесі формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Подальші наші дослідження будуть зосереджені на характеристиці процедури моделювання для розробки системи формування військово-спеціальної компетентності та висвітленні основних підходів до побудови графічної моделі педагогічної системи формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а також експериментальній перевірці її ефективності.

Література

1. Галімов А.В. Акмеологічні системи забезпечення якості підготовки фахівця / А.В. Галімов // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : III Всеукраїнська науково-практична конференція [Серія: Психолого-педагогічні науки] / Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2010. – С. 52–54.
2. Болдуинг К. Общая теория систем : скелет науки // Исследования по общей теории систем / К. Болдуинг. – М. : Прогресс, 1969. – С. 120.
3. Зязюн І.А. Неперервна освіта як визначальний чинник соціального поступу / Зязюн І.А. // Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Зб. наук. пр. – К.; Житомир, 2002. – С. 14–23.
4. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Ничкало Н. Г. // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 18–19.
5. Семенова А.В. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів : монографія / Алла Семенова. – Одеса : Юридична література, 2009. – 504 с.
6. Сманцер А.П. Теория и практика реализации преемственности в обучении школьников и студентов : Автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.01. – Мн., 1992. – 31 с.